תרגום ספרי מופת · ספר שמיני

תורסטן ובלן

התאוריה של מעמד הפנאי

ניו יורק 1899

תרגום חדש מאנגלית

books.knowledge.org.il

מהדורה דיגיטלית ראשונה · 2026

תרגום ספרי מופת · ספר שמיני

תורסטן ובלן

התאוריה של מעמד הפנאי

תרגום מאנגלית: textify.co.il

הוצאה לאור, עריכה ועיצוב: books.knowledge.org.il

The Theory of the Leisure Class
An Economic Study in the Evolution of Institutions
תרגום מאנגלית לעברית: textify.co.il
הוצאה לאור, עריכה ועיצוב: books.knowledge.org.il
מהדורה דיגיטלית ראשונה · 2026

מהדורה ראשונה: ניו יורק, 1899. המקור הוא נחלת הכלל.
כל הזכויות על התרגום, על העריכה ועל העיצוב שמורות.

דברי המתרגם

בספר הזה שני סימנים שראוי לדעת מה פירושם.

המספרים שבשולי העמוד הם מספרי העמודים של המהדורה הראשונה, ניו יורק 1899, שממנה נעשה התרגום. המספר מופיע במקום שבו מתחלף העמוד במקור, גם כשהוא נופל באמצע משפט, ומסמן את תחילתו של אותו עמוד. הפגינציה הזאת זהה בכל ההדפסות שנעשו מלוחות 1899, והיא זו שמפנים אליה מראי המקום בספרות המחקר. הקורא שמבקש לאתר קטע לפי הפניה כזאת, או להפנות אליו, יכול לעשות זאת מכאן.

ההערות המסומנות באותיות עבריות הן הערות המתרגם. בספר אין הערות של ובלן עצמו: הוא כותב בהקדמה שלא נשמר בו הנוהג לציין מקורות ואסמכתאות, ואכן אין בו הערות שוליים ואין בו מראי מקום.

תוכן העניינים

הקדמה	5
פרק א · מבוא	6
פרק ב · הִתחרות ממונית	15
פרק ג · פנאי לראווה	21
פרק ד · צריכת ראווה	35
פרק ה · רמת החיים הממונית	49
פרק ו · אמות המידה הממוניות של הטעם	54
פרק ז · הלבוש כהבעה של התרבות הממונית	76
פרק ח · הפטור מן המלאכה והשמרנות	85
פרק ט · שימורן של תכונות ארכאיות	95
פרק י · שרידי גבורה בימינו	109
פרק יא · האמונה במזל	122
פרק יב · מעשי אדיקות	129
פרק יג · שרידי העניין שאין בו התנשאות	146
פרק יד · ההשכלה הגבוהה כביטוי של התרבות הממונית	159

הקדמה

v

העיון הזה מבקש לדון במקומו ובערכו של מעמד הפנאי כגורם כלכלי בחיים המודרניים, אבל התברר שאי אפשר לקיים את הדיון בתוך הגבולות האלה בלבד. מן ההכרח היה לתת את הדעת גם על מוצאו של המוסד ועל דרך השתלשלותו, וגם על צדדים של חיי החברה שאין נוהגים למנותם עם הכלכלה.

במקומות אחדים נשען הדיון על הנחות מתורת הכלכלה או על הכללות אתנולוגיות שאולי אינן מוכרות לקורא די הצורך. הפרק הפותח מתאר את טיבן של ההנחות התאורטיות האלה, ויש לקוות שדי בו כדי למנוע אי בהירות. ניסוח מפורש יותר של העמדה התאורטית נמצא בשורת מאמרים שראו אור בכרך הרביעי של American Journal of Sociology, ואלה שמותיהם: "יצר המלאכה והטורח שבעבודה" (The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labour), "ראשיתה של הבעלות" (The Beginnings of Ownership) ו"מעמדן הברברי של הנשים" (The Barbarian Status of Women). עם זאת, הטיעון אינו תלוי בהכללות האלה, שחלקן חדשות, עד כדי כך שיאבד את כל ערכו האפשרי כפרט בתורת הכלכלה אם ידחה אותן הקורא מפני שאין להן די אסמכתאות או די נתונים.

הנתונים שהובאו להדגמת הטיעון או לחיזוקו נלקחו בכוונה מחיי היום יום, מהתבוננות ישירה או ממה שידוע לכול, ולא ממקורות רחוקים ונסתרים יותר. כך נעשה בחלקו מטעמי נוחות, ובחלקו מפני שבתופעות המוכרות לכל אדם קטן הסיכוי לטעות בהבנת משמעותן. יש לקוות שאיש לא ימצא פגיעה בחושו הספרותי או המדעי בפנייה הזאת אל עובדות פשוטות, או במה שעלול להיראות לפעמים כחירות גסת לב בטיפול בתופעות של חולין, או בתופעות שמקומן האינטימי בחיי האדם גונן עליהן לא פעם מפני מגעו של הדיון הכלכלי.

גם ההנחות והראיות המסייעות שנלקחו בכל זאת ממקורות רחוקים יותר, וגם כל עיקרון או היסק שנשאלו מן האתנולוגיה, הם מן הסוג המוכר והנגיש, וקורא בעל השכלה סבירה יאתר את מקורם בלי קושי. לפיכך לא נשמר כאן הנוהג לציין מקורות ואסמכתאות. גם הציטוטים המעטים שהובאו, בעיקר לשם המחשה, הם מאלה שרוב הקוראים יזהו בנקל גם בלי מראה מקום.

פרק א

מבוא

1 מוסד מעמד הפנאי מגיע למלוא התפתחותו בשלבים הגבוהים של התרבות הברברית, למשל באירופה הפיאודלית או ביפן הפיאודלית. בקהילות כאלה מקפידים מאוד על ההבחנה בין המעמדות, והצד שמשמעותו הכלכלית בולטת מכול בהבדלי המעמדות הוא ההבחנה בין העיסוקים ההולמים כל מעמד ומעמד. המעמדות העליונים פטורים מכוח המנהג מעיסוקי מלאכה, או מנועים מהם, והם מיועדים לעיסוקים אחדים שיש בהם מידה של כבוד. המכובד שבעיסוקים בכל קהילה פיאודלית הוא המלחמה, ושירות הכהונה בא בדרך כלל אחריה. בקהילה ברברית שאינה לוחמנית במיוחד עשויה הכהונה לעמוד בראש, והלוחם יבוא אחריה. אבל הכלל עומד בעינו, כמעט בלי יוצאים מן הכלל: המעמדות העליונים, לוחמים וכוהנים כאחד, פטורים מעיסוקי מלאכה, והפטור הזה הוא ביטויה הכלכלי של דרגתם העליונה. הודו של הברהמינים היא דוגמה 2 טובה לפטור ממלאכה של שני המעמדות האלה. בקהילות של התרבות הברברית הגבוהה ניכר בידול מפותח של מעמדות משנה בתוך מה שאפשר לכנות בשם כולל מעמד הפנאי, ובהתאמה מבודלים גם העיסוקים של מעמדות המשנה האלה. מעמד הפנאי בכללותו כולל את מעמד האצילים ואת מעמד הכוהנים, ועימם חלק גדול מפמלייתם. עיסוקי המעמד מגוונים בהתאם, אבל תכונה כלכלית אחת משותפת לכולם: אין הם מלאכה. את עיסוקיו אלה של המעמד העליון אפשר לחלק, בקירוב, לארבעה: שלטון, מלחמה, מעשי דת וספורט.

בשלב קדום יותר של הברבריות, אם כי לא הקדום ביותר, מעמד הפנאי מבודל פחות. ההבחנות בין המעמדות וההבחנות בין עיסוקיו של מעמד הפנאי אינן דקות ומסועפות כל כך. תושבי איי פולינזיה מדגימים היטב, בדרך כלל, את שלב ההתפתחות הזה, אלא שבאין חיות ציד גדולות אין הציד תופס במערך חייהם את מקום הכבוד הרגיל. דוגמה טובה נוספת היא הקהילה האיסלנדית בתקופת הסאגות. בקהילה כזאת מבחינים בקפדנות בין המעמדות ובין העיסוקים המיוחדים לכל מעמד. עבודת כפיים, מלאכה, כל מה שנוגע במישרין לעמל היום יום של השגת המחיה, הם עיסוקו הבלעדי של המעמד הנחות. במעמד הנחות הזה נכללים העבדים ושאר התלויים, ובדרך כלל גם כל הנשים. כשיש באצולה כמה דרגות, נשות הדרגה הגבוהה פטורות על פי רוב מעיסוקי 3 מלאכה, או לפחות מן הסוגים הגסים יותר של עבודת הכפיים. גברי המעמדות העליונים אינם רק פטורים מכל עיסוקי המלאכה: מנהג מחייב אוסר אותם עליהם. תחום העיסוקים הפתוח לפניהם מוגדר בקפדנות. כמו בשלב הגבוה שכבר דובר בו, אלה הם שלטון, מלחמה, מעשי דת וספורט. ארבעת תחומי הפעילות האלה מכתיבים את מערך חייהם של המעמדות העליונים, ולבני הדרגה הגבוהה ביותר, המלכים או ראשי השבטים, אין המנהג והשכל הישר של הקהילה מתירים שום פעילות אחרת. ובמקום שהמערך מפותח היטב, אפילו הספורט נחשב עיסוק שספק אם הוא כשר לבני הדרגה הגבוהה ביותר. לדרגות הנמוכות של מעמד הפנאי פתוחים עוד כמה עיסוקים, אבל

אלה עיסוקים הנלווים לאחד מעיסוקיו האופייניים של מעמד הפנאי, למשל ייצור כלי נשק, ציוד מלחמה וסירות מלחמה והטיפול בהם, טיפוח סוסים, כלבים ונצים ואילופם, הכנת תשמישי קדושה וכדומה. המעמדות הנמוכים מנועים מן העיסוקים המכובדים המשניים האלה, חוץ מאלה שהם מלאכה בעליל ושזיקתם לעיסוקים האופייניים של מעמד הפנאי רחוקה.

אם נצעד צעד אחד לאחור מן התרבות הברברית המופתית הזאת, אל השלבים הנמוכים של הברבריות, כבר לא נמצא את מעמד הפנאי בצורתו המפותחת. אבל הברבריות הנמוכה הזאת מגלה את המנהגים, את המניעים ואת הנסיבות שמהם צמח מוסד מעמד הפנאי, ומראה את שלבי צמיחתו הראשונים. שבטי ציידים נודדים בחלקים שונים של העולם מדגימים את שלביו הקדמוניים יותר של הבידול, וכל אחד משבטי הציידים של צפון אמריקה יכול לשמש דוגמה נוחה. קשה לומר על השבטים האלה שיש להם מעמד פנאי מוגדר. יש בהם בידול של תפקידים, ועל יסודו הבחנה בין מעמדות, אבל הפטור של המעמד העליון מעבודה לא הרחיק לכת עד כדי כך שהכינוי "מעמד פנאי" יהלום אותו לגמרי. בשבטים שברמה הכלכלית הזאת הגיע הבידול הכלכלי עד להבחנה חדה בין עיסוקי הגברים לעיסוקי הנשים, וזו הבחנה מתנשאת באופייה. כמעט בכל השבטים האלה מנהג מחייב מרתק את הנשים אל העיסוקים שמהם מתפתחים, בשלב הבא, עיסוקי המלאכה ממש. הגברים פטורים מן העיסוקים הגסים האלה ומיועדים למלחמה, לציד, לספורט ולמעשי אדיקות. בעניין הזה נוהגים על פי רוב דקדוק רב.

4

חלוקת העבודה הזאת חופפת את ההבחנה בין המעמד העובד למעמד הפנאי כפי שהיא מופיעה בתרבות הברברית הגבוהה. ככל שהעיסוקים מתגוונים ומתמחים, קו הגבול שנמתח כך נעשה לקו המפריד בין עיסוקי המלאכה לעיסוקים שאינם מלאכה. עיסוקו של הגבר בשלב הברברי הקדום אינו המקור שממנו התפתח חלק של ממש מן המלאכה המאוחרת. בהתפתחות המאוחרת הוא שורד רק בעיסוקים שאינם נמנים עם המלאכה: מלחמה, פוליטיקה, ספורט, השכלה וכהונה. היוצאים מן הכלל הראויים לציון הם רק חלק מענף הדיג וכמה עיסוקים קלי ערך שספק אם הם מלאכה, כגון ייצור כלי נשק, צעצועים וציוד ספורט. כמעט כל עיסוקי המלאכה כולם צמחו ממה שנחשב בקהילה הברברית הקדמונית עבודת נשים.

5

עבודת הגברים בתרבות הברברית הנמוכה הכרחית לחיי הקבוצה לא פחות מעבודת הנשים. ייתכן אפילו שתרומתה לאספקת המזון ולשאר הצריכה ההכרחית של הקבוצה אינה קטנה יותר. אופייה "הפורה" של עבודת הגברים גלוי כל כך, שבכתבי הכלכלה המקובלים עבודת הצייד היא אב הטיפוס של המלאכה הקדמונית. אבל הברברי עצמו אינו רואה כך את הדברים. בעיני עצמו אין הוא פועל, ואין למנותו בעניין הזה עם הנשים. גם את מאמציו אין למנות עם עמלן המפרך של הנשים, כעבודה או כמלאכה, באופן שיאפשר לערבב בין השניים. בכל הקהילות הברבריות יש תחושה עמוקה של פער בין עבודת הגבר לעבודת האישה. עבודתו אולי תורמת לקיום הקבוצה, אבל ההרגשה היא שהיא עושה זאת בכוח הצטיינות ויעילות מסוג שאי אפשר להשוותו, בלי לפגוע בכבודו, לחריצותן חסרת המאורעות של הנשים.

6 צעד נוסף לאחור בסולם התרבות, אל קבוצות הפראים, ונמצא שבידול העיסוקים מפותח עוד פחות, וההבחנה המתנשאת בין מעמדות ובין עיסוקים עקיבה פחות וקפדנית פחות. קשה למצוא דוגמאות חד משמעיות לתרבות פראית קדמונית. מעטות הן הקבוצות או הקהילות המסווגות כ"פראיות" שאין בהן שום סימן לנסיגה משלב תרבותי מתקדם יותר. ובכל זאת יש קבוצות, ואחדות מהן כנראה אינן פרי נסיגה, שתכונות הפראות הקדמונית נשמרו בהן בנאמנות מסוימת. תרבותן שונה מזו של הקהילות הברבריות בכך שאין בהן מעמד פנאי, ובמידה רבה אין בהן גם הרוח או העמדה הנפשית שמוסד מעמד הפנאי נשען עליהן. קהילות כאלה של פראים קדמונים, שאין בהן היררכיה של מעמדות כלכליים, הן רק חלק קטן ושולי של המין האנושי. הדוגמאות הטובות ביותר שיש בידינו לשלב התרבותי הזה הן שבטי האנדמאנים או בני הטודה שבגבעות נילגירי. נראה שבעת מגעם הראשון עם האירופים היה מערך חייהן של הקבוצות האלה טיפוסי כמעט, ככל שהדבר נוגע להיעדרו של מעמד פנאי. דוגמה נוספת היא האיינו שביזו, ובוודאות פחותה גם קבוצות אחדות של בושמנים ושל אסקימוסים. קהילות פואבלו אחדות אפשר לכלול באותו סוג רק בהיסוס רב יותר. רוב הקהילות שנמנו כאן, ואולי כולן, ייתכן בהחלט שהן מקרים של התנוונות מברבריות גבוהה יותר, ולא נושאות של תרבות שמעולם לא התרוממה מעל רמתה
7 הנוכחית. אם כך הוא, יש להביאן כאן בזהירות, ובכל זאת הן יכולות לשמש עדות לעניין שלפנינו ממש כאילו היו אוכלוסיות "קדמוניות" באמת.

הקהילות האלה, שאין בהן מעמד פנאי מוגדר, דומות זו לזו גם בכמה מאפיינים אחרים של מבנן החברתי ושל אורח חייהן. אלה קבוצות קטנות שמבנן פשוט (ארכאי). על פי רוב הן שלוות ויושבות קבע. הן עניות, ובעלות היחיד אינה מאפיין בולט של שיטתן הכלכלית. אין להסיק מכאן שאלה הקהילות הקטנות ביותר שבנמצא, או שמבנן החברתי הוא הפחות מבודל מכל הבחינות, וגם אין הסוג הזה כולל בהכרח את כל הקהילות הקדמוניות שאין להן שיטה מוגדרת של בעלות היחיד. אבל ראוי לציין שהוא כולל כנראה את השלוות שבקבוצות האדם הקדמוניות, ואולי את כל הקבוצות ששלוותן היא סימן ההיכר שלהן. ואכן, התכונה הבולטת ביותר המשותפת לבני הקהילות האלה היא מין חוסר אונים חביב מול כוח או תרמית.

העדות העולה ממנהגיהן ומתכונותיהן התרבותיות של קהילות בשלב התפתחות נמוך מלמדת שמוסד מעמד הפנאי צמח בהדרגה במעבר מן הפראות הקדמונית אל הברבריות, או ליתר דיוק, במעבר מאורח חיים שלֵו לאורח חיים לוחמני בעקיבות. נראה ששני תנאים נחוצים כדי שיצמח בצורה מגובשת: (1) על הקהילה לחיות חיי עושק (מלחמה, ציד של חיות גדולות, או שניהם). כלומר, הגברים, שהם במקרים האלה מעמד הפנאי שבהתהוות, צריכים להיות מורגלים בגרימת
8 נזק בכוח ובתחבולה. (2) השגת המחיה צריכה להיות קלה דייה, כדי שיהיה אפשר לפטור חלק ניכר מן הקהילה מהתמדה בשגרת עבודה. מוסד מעמד הפנאי צמח מהבחנה קדומה בין עיסוקים, שלפיה יש עיסוקים ראויים ויש עיסוקים שאינם ראויים. לפי ההבחנה העתיקה הזאת, העיסוקים הראויים הם אלה שאפשר לסווגם כמעלל, ואילו שאינם ראויים הם עיסוקי היום יום ההכרחיים שאין בהם יסוד ממשי של מעלל.

בקהילת מלאכה מודרנית אין להבחנה הזאת משמעות ניכרת לעין, ולכן כמעט לא נתנו עליה כותבי הכלכלה את דעתם. לאור השכל הישר המודרני, שהנחה את הדיון הכלכלי, היא נראית פורמלית וחסרת ממש. ובכל זאת היא נאחזת בעקשנות רבה כדעה קדומה רווחת גם בחיים המודרניים, כפי שמעידה למשל סלידתנו המושרשת מעבודות של משרתים. זו הבחנה אישית מטיבה, בין עליונות לנחיתות. בשלבים הקדומים של התרבות, כשכוחו האישי של היחיד השפיע על מהלך המאורעות באופן ישיר וגלוי יותר, היה ליסוד המעלל משקל רב יותר במערך חיי היום יום, ותשומת הלב התרכזה בו יותר. לפיכך נראתה אז הבחנה הנשענת על היסוד הזה מחייבת ומוחלטת יותר משהיא נראית היום. כעובדה בשלשלת ההתפתחות יש אפוא בהבחנה ממש, והיא עומדת על יסודות תקפים ומשכנעים למדי.

9 היסוד שעל פיו נוהגים להבחין בין עובדות משתנה כשמשתנה העניין שמתוכו נוהגים להתבונן בהן. הצדדים הבולטים והממשיים של העובדות הם אלה שהעניין השולט באותה שעה מאיר אותם. כל יסוד להבחנה ייראה חסר ממש בעיני מי שרגיל לתפוס את אותן עובדות מנקודת מבט אחרת ולהעריך אותן לתכלית אחרת. ההרגל להבחין בין התכליות והכיוונים השונים של הפעילות ולסווגם שורר מן ההכרח תמיד ובכל מקום, שהרי בלעדיו אי אפשר לגבש תורת חיים או מערך חיים שאפשר לפעול לפיהם. נקודת המבט המסוימת, או התכונה המסוימת שבוחרים בה כמכרעת בסיווג עובדות החיים, תלויה בעניין שלשמו מבקשים להבחין ביניהן. לכן היסודות להבחנה והנורמה שלפיה מסווגים את העובדות משתנים בהדרגה עם התפתחות התרבות: התכלית שלשמה תופסים את עובדות החיים משתנה, ועימה משתנה גם נקודת המבט. מה שנחשב בשלב תרבותי אחד למאפיינים הבולטים והמכריעים של סוג פעילויות או של מעמד חברתי לא ישמור אפוא על אותה חשיבות יחסית לצורכי הסיווג בשלבים שיבואו אחריו.

אבל אמות המידה ונקודות המבט משתנות רק בהדרגה, ולעיתים רחוקות מביא השינוי לידי ביטולה או דיכויה הגמור של עמדה שכבר נתקבלה. עדיין נוהגים להבחין בין עיסוקי מלאכה
10 לעיסוקים שאינם מלאכה, וההבחנה המודרנית הזאת היא גלגול של ההבחנה הברברית בין מעלל לעמל מפרך. לפי התפיסה הרווחת, עיסוקים כגון מלחמה, פוליטיקה, פולחן ציבורי והילולות ציבוריות שונים במהותם מן העבודה שעניינה הפקת אמצעי הקיום החומריים. קו הגבול המדויק אינו עובר היכן שעבר במערך הברברי הקדום, אבל ההבחנה הכללית לא יצאה מכלל שימוש. ההבחנה המובלעת של השכל הישר בימינו היא, למעשה, שמאמץ ייחשב מלאכה רק במידה שתכליתו הסופית היא ניצול של דברים שאינם אנושיים. ניצול כפוי של אדם בידי אדם אינו נתפס כתפקיד של מלאכה, אבל כל מאמץ שנועד לשפר את חיי האדם באמצעות ניצול הסביבה הלא אנושית נכלל כולו בפעילות המלאכה. הכלכלנים שהיטיבו מכולם לשמר את המסורת הקלאסית ולהתאימה לזמנם מניחים היום ש"שליטת האדם בטבע" היא העובדה המאפיינת את פריון המלאכה. השליטה הזאת של המלאכה בטבע כוללת, לפי התפיסה הזאת, גם את שליטת האדם בחיי הבהמות ובכל כוחות הטבע. כך נמתח קו בין המין האנושי ובין הבריאה הבהמית.

בזמנים אחרים, ובקרב בני אדם שספגו מערכת אחרת של דעות קדומות, לא נמתח הקו הזה בדיוק היכן שאנחנו מותחים אותו היום. במערך החיים של הפרא או של הברברי הוא נמתח במקום אחר ובדרך אחרת. בכל הקהילות של התרבות הברברית שוררת תחושה ערה ומקיפה של ניגוד בין שתי קבוצות רחבות של תופעות: באחת האדם הברברי כולל את עצמו, ובאחרת את מזונו. מורגש 11
ניגוד בין תופעות כלכליות לתופעות שאינן כלכליות, אבל אין תופסים אותו בדרך המודרנית. הוא אינו עובר בין האדם לבריאה הבהמית אלא בין דברים מונפשים לדברים דוממים.

אולי זו זהירות יתרה בימינו, ובכל זאת יוסבר: המושג הברברי שהמילה "מונפש" באה לציין כאן אינו מה שמציינת המילה "חי". המונח אינו חל על כל היצורים החיים, והוא חל על דברים רבים אחרים. תופעת טבע מרשימה כגון סערה, מחלה או מפל מים נחשבת "מונפשת", ואילו פירות ועשבים, ואפילו בעלי חיים שאינם מושכים את העין כגון זבובי בית, רימות, למינגים וכבשים, אינם נתפסים בדרך כלל כ"מונפשים", אלא כשמדובר בהם כקבוצה. המונח, כפי שהוא משמש כאן, אינו מחייב נשמה או רוח השוכנת בדבר. המושג כולל את הדברים שבעיני הפרא או הברברי האנימיסטי מטילים אימה בזכות נטייתם, הממשית או המיוחסת להם, ליזום פעולה. לקטגוריה הזאת שייך מגוון גדול ורחב של עצמים ושל תופעות טבע. הבחנה כזאת בין הדומם לפעיל קיימת עדיין בהרגלי המחשבה של מי שאינם מרבים להרהר, והיא עדיין משפיעה עמוקות על התפיסה הרווחת של חיי האדם ושל תהליכי הטבע. אבל היא אינה חודרת לחיי היום יום שלנו באותה מידה, ואין לה אותן תוצאות מעשיות מרחיקות לכת הניכרות בשלבים קדומים יותר של תרבות ושל אמונה.

בעיני הברברי, עיבודו וניצולו של מה שנותן הטבע הדומם הם פעילות במישור אחר לגמרי ממגעו 12
עם דברים וכוחות "מונפשים". קו הגבול אולי מעורפל ומשתנה, אבל ההבחנה הכללית ממשית ותקפה דייה להשפיע על מערך החיים הברברי. לדברים הנתפסים כמונפשים מייחס הדמיון הברברי מהלך של פעילות המכוון לתכלית כלשהי. המהלך התכליתי הזה הוא שעושה כל עצם או תופעה לעובדה "מונפשת". בכל מקום שהפרא או הברברי התמים נתקל בפעילות בולטת כלשהי, הוא מפרש אותה במונחים היחידים המצויים בידו, אלה הנתונים לו במישרין מתודעת מעשיו שלו. הפעילות מדומה אפוא למעשה אדם, והעצמים הפעילים מדומים במידה זו לאדם הפועל. תופעות מן הסוג הזה, ובייחוד אלה שהתנהגותן מאיימת או מביכה במיוחד, מחייבות גישה אחרת ומיומנות מסוג אחר מאלה הנדרשות בטיפול בדברים דוממים. להתמודד איתן בהצלחה הוא מעשה של מעלל ולא של מלאכה. זו הפגנה של גבורה, לא של חריצות.

בהשפעת ההבחנה התמימה הזאת בין הדומם למונפש נוטות פעילויותיה של הקבוצה החברתית הקדמונית להתחלק לשני סוגים, שבלשון ימינו ייקראו מעלל ומלאכה. מלאכה היא מאמץ שנועד ליצור דבר חדש מחומר סביל ("בהמי"), דבר שידו המעצבת של יוצרו מקנה לו תכלית חדשה. מעלל, ככל שתוצאתו מועילה לעושהו, הוא ניכוסם לתכליותיו שלו של כוחות שגורם אחר כיוון 13

קודם לכן לתכלית אחרת. עד היום אנחנו מדברים על "חומר בהמי", ובדברינו נשאר משהו מתחושתו של הברברי שבצירוף הזה טמונה משמעות עמוקה. [א]

ההבחנה בין מעלל לעמל מפרך חופפת הבדל בין המינים. המינים נבדלים לא רק בקומה ובכוח השרירים אלא גם במזג, ואולי בו אף יותר, וההבדל הזה הוליד מן הסתם כבר בשלב מוקדם חלוקת עבודה תואמת. מכלול הפעילויות שבגדר מעלל נופל בחלקם של הזכרים, מפני שהם חסונים יותר, כבדי גוף יותר, מסוגלים יותר למאמץ פתאומי ועז, ונוטים יותר לעמוד על שלהם, להִתחרות פעילה ולתוקפנות. ההבדל במסת הגוף, באופי הפיזיולוגי ובמזג אולי קטן בין בני הקבוצה הקדמונית. למעשה נראה שהוא קטן למדי וחסר חשיבות בכמה מן הקהילות הארכאיות יותר המוכרות לנו, למשל בשבטי האנדמאנים. אבל משעה שבידול התפקידים התחיל להתקדם בתוואי שהתווה ההבדל הזה במבנה הגוף וברוח, ההבדל המקורי בין המינים יתרחב גם הוא. יתחיל תהליך מצטבר של הסתגלות בוררת לחלוקת העיסוקים החדשה, בייחוד אם סביבת המחיה או בעלי החיים שהקבוצה באה איתם במגע דורשים מידה ניכרת של המידות הקשוחות יותר. ציד קבוע של חיות גדולות דורש יותר מן הסגולות הגבריות של מסה, זריזות ופראות, ולכן כמעט אי
14 אפשר שלא יחיש וירחיב את בידול התפקידים בין המינים. ומשעה שהקבוצה באה במגע עוין עם קבוצות אחרות, הפיצול בתפקידים ילבש את צורתו המפותחת: הבחנה בין מעלל למלאכה.

בקבוצת ציידים עושקת כזאת, הלחימה והציד נעשים תפקידם של הגברים כשירי הגוף. הנשים עושות את כל שאר העבודה, ושאר בני הקבוצה שאינם כשירים לעבודת גברים נמנים לעניין זה עם הנשים. אבל הציד והלחימה של הגברים הם מאותו סוג כללי. שניהם עושק מטבעם: הלוחם והצייד כאחד קוצרים במקום שלא זרעו. הפגנתם התוקפנית של כוח ושל עורמה שונה בעליל מעיצוב החומרים השקדני וחסר המאורעות של הנשים. אין לראות בה עבודה פורייה אלא רכישת נכסים בחטיפה. וכיוון שזו עבודתו של הגבר הברברי בשיא התפתחותה ובמרחקה הגדול ביותר מעבודת האישה, כל מאמץ שאין בו הפגנת גבורה נעשה בלתי ראוי לגבר. ככל שהמסורת מתגבשת, השכל הישר של הקהילה מעלה אותה לדרגת אמת מידה של התנהגות. בשלב התרבותי הזה אין אפוא עיסוק ואין רכישה שהם אפשריים מבחינה מוסרית לגבר המכבד את עצמו, חוץ מאלה המיוסדים על גבורה, כלומר על כוח או על תרמית. משעה שאורח חיי העושק השתרש בקבוצה מכוח הרגל ממושך, תפקידו המוכר של הגבר כשיר הגוף במשק החברתי הוא להרוג, להשמיד את המתחרים במאבק הקיום שמנסים להתנגד לו או לחמוק ממנו, ולהכריע ולשעבד את
15 הכוחות הזרים המתמרדים בסביבתו. ההבחנה התאורטית הזאת בין מעלל לעמל מפרך נשמרת בעקשנות ובדקדקנות כאלה, שבשבטי ציידים רבים אסור לגבר להביא הביתה את החיה שצד, ועליו לשלוח את אשתו למלא את התפקיד הנחות הזה.

כאמור, ההבחנה בין מעלל לעמל מפרך היא הבחנה מתנשאת בין עיסוקים. העיסוקים שבגדר מעלל ראויים, מכובדים, אציליים. שאר העיסוקים, שאין בהם יסוד המעלל, ובייחוד אלה שיש

א.באנגלית brute היא גם הבהמה וגם הגלמי והאטום, והצירוף brute matter שגור לגמרי. ובלן נשען על שתי המשמעויות בבת אחת.

בהם משום כפיפות או כניעה, אינם ראויים, והם משפילים ובזויים. למושג של הדר, של ראויות או של כבוד, בין שהוא מיוחס לבני אדם ובין שהוא מיוחס להתנהגות, נודעת חשיבות ראשונה במעלה בהתפתחותם של מעמדות ושל הבחנות ביניהם, ולכן יש לומר דבר מה על מוצאו ועל משמעותו. את יסודו הפסיכולוגי אפשר לשרטט בקווים כלליים כך.

מכוח ההכרח של הברירה, האדם הוא יצור פועל. בעיני עצמו הוא מוקד של פעילות דחפית המתפתחת והולכת, פעילות "תכליתית". בכל מעשה הוא מבקש להשיג תכלית מוחשית, אובייקטיבית ובלתי אישית. מתוך כך יש בו חיבה לעבודה מועילה וסלידה ממאמץ עקר. יש לו חוש לערכן של השימושיות והיעילות ולפחיתותם של העקרוּת, הבזבוז וחוסר היכולת. את הכושר הזה, או הנטייה הזאת, אפשר לכנות יצר המלאכה. בכל מקום שנסיבות החיים או מסורותיהם מרגילות להשוות אדם לאדם ביעילותם, יצר המלאכה מתגלגל בהשוואה של הִתחרות בין בני 16
אדם, כלומר בהשוואה מתנשאת. המידה שבה הדבר קורה תלויה לא מעט במזגה של האוכלוסייה. בכל קהילה שרגילים בה להשוות כך בין בני אדם, ההצלחה הנראית לעין נעשית תכלית מבוקשת בזכות תועלתה כיסוד להערכה. אדם זוכה להערכה ונמנע מגנאי כשהוא מציג את יעילותו לעין כול. התוצאה היא שיצר המלאכה מתגלגל בהפגנת כוח של הִתחרות.

בשלב הקדמוני ההוא של ההתפתחות החברתית, כשהקהילה עדיין שלווה בדרך כלל, אולי יושבת קבע, ואין בה שיטה מפותחת של בעלות היחיד, יעילותו של היחיד יכולה להתגלות בעיקר, ובאופן העקיב ביותר, בעיסוק שמקדם את חיי הקבוצה. אם יש בין בני קבוצה כזאת הִתחרות כלכלית כלשהי, היא תהיה בעיקרה הִתחרות בתועלת שבמלאכה. אבל התמריץ להִתחרות אינו חזק, וגם המרחב הפתוח לה אינו גדול.

כשהקהילה עוברת מפראות שלווה לשלב חיים של עושק, תנאי הִתחרות משתנים. ההזדמנות להִתחרות והתמריץ לה גדלים מאוד בהיקפם ובדחיפותם. פעילות הגברים לובשת יותר ויותר אופי של מעלל, והשוואה מתנשאת בין צייד לצייד או בין לוחם ללוחם נעשית קלה ושגרתית יותר ויותר. עדויות מוחשיות לגבורה, אותות ניצחון, תופסות מקום בהרגלי המחשבה של בני האדם 17
כחלק מהותי מאבזרי החיים. ביזה, אותות ניצחון מן הציד או מן הפשיטה, נעשים יקרי ערך כעדות לכוח מובהק. התוקפנות נעשית צורת הפעולה המקובלת, והביזה משמשת ראיה לכאורה לתוקפנות מוצלחת. לפי המקובל בשלב התרבותי הזה, הצורה המוכרת והראויה של עמידה על שלך היא ההתמודדות, וחפצים מועילים או שירותים שהושגו בחטיפה או בכפייה משמשים עדות מוסכמת להתמודדות מוצלחת. מנגד, השגת נכסים בכל דרך אחרת מלבד חטיפה נחשבת בלתי ראויה לגבר במיטבו. מאותה סיבה דבק אותו גנאי גם בעבודה פורייה ובשירות אישי. כך נוצרת הבחנה מתנשאת בין מעלל ורכישה בחטיפה מצד אחד, לעיסוק במלאכה מצד אחר. העבודה נעשית טורח בגלל הביזיון המיוחס לה. אצל הברברי הקדמוני, לפני שתוכנו הפשוט של המושג היטשטש בהסתעפויותיו שלו ובצמיחה משנית של רעיונות קרובים, נראה ש"מכובד" אינו מציין אלא הפגנה של כוח עדיף. "מכובד" פירושו "מטיל אימה", ו"ראוי" פירושו "רב עוצמה". בסופו של חשבון, מעשה מכבד אינו אלא מעשה תוקפנות מוצלח שזכה להכרה, או כמעט כך. ובמקום

שתוקפנות פירושה עימות עם בני אדם ועם חיות, הפעילות המכובדת מכול, ובראש ובראשונה, היא הפגנת היד החזקה. ההרגל התמים והארכאי לפרש כל גילוי של כוח במונחים של אישיות או 18
של "כוח רצון" מחזק מאוד את ההאדרה המוסכמת הזאת של היד החזקה. כינויי הכבוד הנהוגים בשבטים ברבריים, וגם בעמים שתרבותם מתקדמת יותר, נושאים בדרך כלל את חותמו של חוש הכבוד התמים הזה. הכינויים והתארים שפונים בהם אל ראשי שבטים ומפייסים בהם מלכים ואלים מייחסים לעיתים קרובות מאוד למי שמבקשים לפייסו נטייה לאלימות דורסנית וכוח הרס שאין לעמוד בפניו. במידה מסוימת כך הוא גם בקהילות המתורבתות יותר של ימינו. החיבה שמגלים סמלי האצולה לדורסניים שבחיות ובעופות הטרף מחזקת את אותה מסקנה. לפי הערכתו הברברית של השכל הישר למהות הראויות או הכבוד, נטילת חיים, כלומר הריגת מתחרים מטילי אימה, בהמה או אדם, היא מעשה מכובד מאין כמוהו. תפקידו הנעלה הזה של ההרג, כביטוי לעוצמתו של ההורג, משרה זוהר של ראויות על כל מעשה הרג ועל כל כליו ואבזריו. כלי נשק מכובדים, והשימוש בהם, אפילו כדי ליטול את נפשן של הפחותות שבחיות השדה, נעשה עיסוק מכבד. בה בעת נעשה העיסוק במלאכה נתעב באותה מידה, ולפי תפיסת השכל הישר, הטיפול בכלים ובמכשירים של המלאכה הוא למטה מכבודם של גברים כשירי גוף. העבודה נעשית טורח.

ההנחה כאן היא שבמהלך ההתפתחות התרבותית עברו קבוצות אדם קדמוניות משלב ראשוני שלֵו 19
לשלב מאוחר ממנו, שבו הלחימה היא עיסוקה המוצהר והאופייני של הקבוצה. אין הכוונה שהיה מעבר חד משלום ורצון טוב שלא הופרו מעולם לשלב חיים מאוחר או גבוה יותר שבו הופיעה הלחימה לראשונה. גם אין הכוונה שכל מלאכה של שלום נעלמת במעבר לשלב העושק של התרבות. אפשר לומר בביטחון שמידה כלשהי של לחימה הייתה בכל שלב קדום של ההתפתחות החברתית. התחרות המינית הולידה קרבות, בתדירות כזו או אחרת. על כך מעידים ההרגלים הידועים של קבוצות קדמוניות, וגם הרגליהם של קופי האדם, והעדות העולה מדחפיו המוכרים היטב של טבע האדם מחזקת את אותה מסקנה.

אפשר אפוא להקשות שלא ייתכן כלל שלב ראשוני של חיי שלום כמו זה המונח כאן. אין בהתפתחות התרבותית נקודה שלפניה לא הייתה לחימה. אבל השאלה אינה אם התרחשו קרבות, מזדמנים או אקראיים, ואפילו תכופים ורגילים פחות או יותר. השאלה היא אם שרר הלך נפש לוחמני של קבע, הרגל רווח לשפוט עובדות ומאורעות מנקודת המבט של הקרב. התרבות מגיעה לשלב העושק רק כשעמדת העושק נעשית העמדה הנפשית הרגילה והמקובלת על בני הקבוצה, כשהקרב נעשה הנימה השלטת בתורת החיים הרווחת, כשהשכל הישר מעריך בני אדם ודברים מבחינת ערכם לקרב.

ההבדל המהותי בין השלב השלֵו לשלב העושק של התרבות הוא אפוא הבדל נפשי ולא הבדל 20
מכני. השינוי בעמדה הנפשית צומח משינוי בעובדות החומריות של חיי הקבוצה, והוא בא בהדרגה, ככל שמתהוות הנסיבות החומריות הנוחות לעמדת עושק. הגבול התחתון של תרבות העושק נקבע במלאכה. העושק אינו יכול להיעשות משענתה הרגילה והמקובלת של קבוצה כלשהי או של מעמד כלשהו לפני ששיטות המלאכה התפתחו לדרגת יעילות המותירה עודף

שכדאי להילחם עליו, מעבר לנדרש לקיומם של העוסקים בהשגת המחיה. המעבר משלום לעושק תלוי אפוא בצמיחת הידע הטכני ובשימוש בכלים. בדומה לכך, תרבות עושק אינה אפשרית בזמנים קדומים, כל עוד כלי הנשק לא התפתחו במידה שתעשה את האדם לחיה מטילת אימה. התפתחותם המוקדמת של הכלים ושל כלי הנשק היא כמובן אותה עובדה עצמה, מנקודות מבט שונות.

חייה של קבוצה ייחשבו שלווים כל עוד ההיזקקות הרגילה לקרב לא העמידה את הלחימה בחזית מחשבות היום יום של בני האדם, כמאפיין שליט של חיי האדם. ברור שקבוצה יכולה להגיע לעמדת עושק כזאת בשלמות רבה או מעטה, וכך גם מערך חייה ואמות המידה של התנהגותה יהיו נתונים לשליטת רוח העושק במידה רבה או מעטה. לפיכך יש להבין ששלב העושק של התרבות
21 בא בהדרגה, בצמיחה מצטברת של כשרים, הרגלים ומסורות של עושק. הצמיחה הזאת נובעת משינוי בנסיבות חייה של הקבוצה, שינוי המפתח ומשמר את התכונות של טבע האדם ואת המסורות והנורמות של התנהגות המובילות לחיי עושק ולא לחיי שלום.

הראיות להשערה שאכן היה שלב שלִו כזה בתרבות הקדמונית לקוחות ברובן מן הפסיכולוגיה ולא מן האתנולוגיה, ואי אפשר לפרטן כאן. חלקן יובאו בפרק מאוחר יותר, בדיון על הישרדותן של תכונות ארכאיות של טבע האדם בתרבות המודרנית.